

O'QUVCHILARNING YOZUV KOMPETENSIYALARINI SKAFOLDING METODI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MODELII.

**Kenjayev Azizbek Rustamjon o'g'li
Namangan Davlat universiteti tayanch doktranti**

Annotasiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktabi yuqori sinf o'quvchilarining ingliz tili darslarida yozuv kompetensiyasini scaffolding modeli asosida o'rgatishning nazariy-metodik jihatlarini haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: yuqori sinf, yozuv kompetensiyasi, scaffolding modeli.

Dastur materialni tanlash yondashuv va qoidalari Ko'ptilli va ko'pmadaniyatli sharoitda hamma ta'lim sharoitlari uchun yakka darslik ishlab chiqishning imkoniyati yo'q. Shu sababli o'qituvchi odatda ingliz tilidan asosiy darslikka murojaat etadi va uning uchun ta'lim xususiyatidan kelib chiqib qo'shimcha material tanlaydi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida dastur materialini tanlash va uni savodli metodik tayyorlashga maxsus yondashuv zarur bo'ladi. Bugunga kelib empirik, lingvistik, va pragmatik yondashuvlar nisbatan kengroq ommalashgan (Minyar-Beloruhev R.K. 1990.). Empirik yondashuvda leksik birliklar, grammatik konstruksiyalar va matnlar darslik muallifi, metodist yoki o'qituvchining ingliz tilini bilish darajasi va uni o'qitishdagi shaxsiy tajribasiga asoslanadi. Bunday yondashuvda odatda matnlar tanlanadi va uning o'rganilishini ta'minlash uchun yangi leksik birliklar va grammatik konstruksiyalar ajratiladi. Leksik birlik va grammatik konstruksiyalarni matn asosida tanlashning ham ijobiy ham salbiy tomonlari mavjud. Ijobiy tomoni shundaki, matn dastur mavzusidan kelib chiqib tanlanadi va o'quvchilarning dasturga kiritilgan mavzu doirasidagi bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshqa tomondan, matnlarda uchraydigan tasodifiy leksik birliklar va grammatik konstruksiyalar ta'lim jarayonini intensivlashtirish (jadallashtirish)ga xalal beradi. Matnlarda jonli muloqot emas balki adabiy til me'yorlarining aks etishi o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Empirik yondashuvning asosiy kamchiligi tanlovning intuitiv amalga oshirilishida, ya'ni muallif tanlash prinsiplari va mezonlari haqida tasavvurga ega bo'lmaydi. Darslik uchun dastur mazmunidan kelib chiqadigan matnni tanlashga empirik yondashilganida o'quvchi katta qiyinchilikka duch keladi. Buning sababi shundaki ingliz tili o'qitishdagi darslik muallifining tajribasi va o'qituvchi tajribasi odatda mos tushmaydi. Mazkur yondashuvda matn o'qitish mazmuniga kiritiladi. Lekin nutq mavzulari deganda, ularning mazmuni, ya'ni mavzudan kelib chiqadigan axborotni hisobga olish zarur. Mavzu axborotni taxminan chamalaydi, lekin o'z ichiga olmaydi, u axborot uchun umumiy ko'rsatkich bo'ladi. Mavzu yuzasidan og'zaki va yozma matnlar hosil qilinadi. Matnda axborot beriladi yoki olinadi. Demak, axborot matn mazmunidir, matn esa mavzuning namoyon etilishidir. Lingvistik yondashuv empirik yondashuvdan farq qilib tanlash tamoyillari va tanlashning turli-tuman mezonlari mavjud bo'lgan til materialining lingvistik xarakteriga asoslanadi. Masalan, aktiv lug'atni tanlashda so'zlarning birikishi, so'z yasash imkoniyati, ko'p ma'nolilik me'zonlari asos bo'ladi. Potensial lug'atni tanlashda o'zak leksik birlikning so'z yasash qiymati e'tiborga olinadi. Dastur materialini tanlashga lingvistik yondashuvda tilning barcha aspektlariga taalluqli xarakterli xususiyatlarni hisobga olish va semantik, grammatik hamda stilistik mezonlar bilan ishlash talab etiladi. Pragmatik yondashuv kommunikativ metod ingliz tili o'qitishning eng ilg'or metodi sifatida e'tirof etilishi natijasida rivojlantirildi. Bunda til materialini tanlashda til elementining lingvistik xususiyatiga emas balki ingliz tilida muloqot qilinishiga ustivor ahamiyat qaratiladi. Pragmatik yondashuvda til materiali ingliz tilida kommunikatsiyani ta'minlaydigan va kommunikativ kompetensiyani shakllantirilishiga har tomonlama xizmat qiladigan leksik

birliklar va grammatik hodisalardan iborat bo'lishi targ'ib etiladi. Dastur materialni saralashda kommunikativ materialni tanlashning turli me'yorlarini taqdim etuvchi kommunikatsiyaning xos xususiyatlarini va muloqot jarayonining sotsiologik hamda psixologik qonuniyatlarini hisobga olish talab etadi. Ingliz tili ta'limidan ko'zlangan amaliy maqsad o'quvchining nafaqat kommunikativ kompetensiyasini, balki ijtimoiy-madaniy yoki madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishdan iboratdir. Shu sababdan ham dastur materialni saralashda lingvomamlakatshunoslik, mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy va madaniyatlararo yondashuvlarga murojaat etilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarda ingliz tili muloqot vaziyatlarida yo'nalishini to'g'ri tanlash ko'nikmalarini shakllantirishga, tili o'rganilayotgan mamlakatning madaniy-tarixiy xususiyatlarini bilish va tushuna olishga yo'naltirilgan. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli xalqlarning ananalari tanishtiriladi, ularga tili o'rganilayotgan mamlakatdagi axloq-odob qoidalari, marosimlari va bayramlarini anglash o'rgatiladi. O'qituvchi ushbu yondashuvlardan foydalanib ayni yoshdagi ingliz tili sohiblarining kundalik turmushda sodir bo'ladigan voqealar va hodisalarni aks ettiruvchi leksika, matnlar, foto va videomateriallarni tanlaydi. O'z navbatida lingvomamlakatshunoslik, mamlakatshunoslik, ijtimoiymadaniy va madaniyatlararo yondashuvlar umumiy yo'nalishga ega bo'lib, ingliz tili o'rganish jarayonida tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyati haqidagi tasavvurni shakllantirishga xizmat qiladi. Lekin ularning farqli jihatlari ham mavjud. Lingvomamlakatshunoslik yondashuvi madaniy yo'naltirilganlik bilan bir qatorda lingvistik tabiatga ham ega bo'lib, til orqali ta'sir o'tkazadi. Mamlakatshunoslik yondashuvi madaniy yo'naltirilganlikning yorqin ifodasi bo'lib tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi madaniy-tarixiy, ya'ni an'analari, urf-odatlarini, bayramlari, fe'l-atvor va axloq-odob me'yorlari, geografik joylashuvi, tarixi, iqtisodi, ta'limi, siyosiy qurilishi kabi ma'lumotlarni taqdim etadi. Til materialini tanlashga bunday yondashuvlarni har qanday ta'lim sharoiti va bosqichlari uchun qo'llash mumkin. Sotsiologik yondashuv metodikada til materialini (mazmuni)ning madaniy xos xususiyatlarini ona tili va ingliz tilida qiyoslash uchun tanlashga yo'naltiriladi. Ushbu yondashuvdan foydalanib o'zbek va ingliz tillaridagi so'zlarning talaffuzi va ma'nolarini taqqoslash mumkin. Ushbu yondashuvning ahamiyati shundaki, taqqoslash jarayonida o'quvchi ona til sistemasini teranroq anglaydi va o'z vatani madaniy merosini o'zlashtira boshlaydi. Umumta'lim maktablarida ikkinchi (rus) tilni ham o'rganilishini inobatga oladigan bo'lsak, til materialini tanlashning madaniyatlararo yondashuviga murojaat etish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi kichik maktab yoshidagi o'quvchilar ikki yoki undan ortiq tillarni va madaniyatlarni, ularning xos xususiyatlarini, aloqasini va o'zaro ta'sirini qiyoslash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan, rus tilidagi ko'plab so'zlarning talaffuz va ma'no jihatdan inglizcha so'zlarga o'xshash ekanligi yoki aksincha bo'lishi. Ingliz tili materialini tanlashning lingvomamlakatshunoslik, mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy va madaniyatlararo yondashuvlari umumiy, ya'ni madaniyat yo'nalishida bo'lsa ham, til materiallarni ingliz tili o'qitish maqsadlarida saralashning xos xususiyatlari va jihatlari ega. Ingliz tili ta'lim maqsadi emas balki o'quvchini shaxs sifatida rivojlantirish vositasi ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, til materialini saralashda o'quvchilarning imkoniyatlari va ingliz tilini o'rganishga layoqatlilik darajalarini hisobga oladigan tizimli yondashuviga murojaat etish zarur bo'ladi. Ushbu yondashuv a) bugungi davr bolalarining axborotni qay tarzda qabul qilishlari va o'zlashtirish olishlari; b) o'quvchining ma'lum vaqt oralig'ida, masalan 45 daqiqa mobaynida qancha so'z va iboralarni o'rgana olishi mumkinligi; d) matreilni o'zlashtirish tezligi va samaradorligi nimaga bog'liqligi; e) ingliz tili ta'limining qanday sharoitda o'quvchi shaxsining rivojlanishi to'g'risidagi muammolarni hal qilishga yo'naltiradi. Tizimli yondashuv ma'lum yoshdagi o'quvchilar rivojlanishining psixologik jihatlari hisobga olinishini taqozo etadi. O'quvchining ona tili tajribasidan foydalanib predmetlar va hodisalar o'rtasidagi assotsiativ

bog'lanishni qo'zg'atish mumkin va buning asosida kategoriyalar, ya'ni ona til va ingliz tili haqidagi tizimli bilimlarni bog'lash shakllantiriladi. Til materialining bilishni rivojlantirishdagi ahamiyati o'quvchini bilishga shaxsiy qiziqishi ortganida ma'lum bo'ladi. Masalan, Yuqori sinflarda "Geografiya darsi" yoki "Shimoliy qutib" kabi mavzularga oid til materiali ustida ish olib borilmaydi. Sababi, o'quvchilar uchun bunday mavzular shaxsiy ahamiyat kasb etmaydi va bunday mavzular ularning til tajribalari doirasiga kirmaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi ingliz tilini o'zining shaxsiy amaliy tajribalari asosida ongli-amaliy usulda o'rganishi oqibatida yod olingan so'zlar, gaplar yoki qisqa nutq ma'lum vaqt o'tishi bilan xotiradan ko'tariladi. Natijada esa ta'lim sifati pasayib ketaveradi. Tizimli yondashuv ma'lum yoshdagi shaxs tafakkurining rivojlanishi va uning faoliyat turlariga xos xususiyatlarining inobatga olinishini taqozo etadi va bu o'quvchining qiziqishini va bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi. Metodik savodli tanlangan dastur materiali uni o'zlashtirish samaradorligini 50%ga ta'minlaydi. Masalan, fonetik mashq uchun leksik birliklarni tanlashda akustik (ohangdorlik bo'yicha) yoki semantik jihatiga e'tibor qaratib, so'zlarni ma'lum oilaga umumlashtirish (sabzovotlar, kiyim-kechaklar, transport) tadbiri qo'llanilishi lozim. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari uchun asosan akustik mezonga amal qilinsa, Yuqori sinf o'quvchilari semantik alomatlarni e'tiborga olib tanlangan so'zlarni yaxshi o'zlashtirishadi. Semantik mezon asosida tanlangan so'zlar umumiy belgiga ega bo'lib yagona "oila"ni tashkil qilishadi va shu sababli ular o'quvchilar tomonidan oson va mustahkam o'zlashtiriladi. Dastur materialini tarkiban shakllantirishda yuqorida bayon etilgan barcha yondashuvlardan foydalanish talab etiladi, lekin o'z navbatida qator qoidalarga amal etilishi lozim: 1. Til materialini tanlashda so'z va ifodalarning akustik, semantik, grafik, va albatta, ingliz tili grammatikasining xususiyatlarini hisobga olib lingvistik yondashuvga asoslanish lozim. Til materialini savodli tanlanishi o'quvchilarda dastlab lisoniy, keyinchalik yuqori sinflarda lingvistik kompetensiyani shakllantiradi. 2. Kommunikativ-nutqiy material pragmatik yondashuv asosida saralanishi va kommunikativ (pragmatik) kompetensiyani shakllantirish imkonini beruvchi leksik birliklar va matnlar tanlanishi lozim. Bunda yozma va og'zaki shaklda muloqot qilish, jonli muloqot va adabiy til normalarini egallanishi uchun mo'ljallangan matnlarning uslubiy xususiyatlarini hisobga olish zarur. 3. Lingvomamlakatshunoslik va mamlakatshunoslikka oid til materialini tanlashda lingvomamlakatshunoslik, mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy, va madaniyatlararo yondashuvlarga asoslanib tili o'rganilayotgan mamlakatning tarixiy-madaniy urf-odatlarini, ananalari, bayramlarini aks ettiruvchi o'quvchilarning Lingvomamlakatshunoslik, mamlakatshunoslik, ijtimoiy-madaniy, va madaniyatlararo til materialining metodik asoslanganligi o'quvchilarning sotsiolingvistik va madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. 4. Sotsiolingvistik materialni tanlashda o'quvchilarning psixolingvistik xususiyatlari, rivojlanish qonunyalari, ehtiyojlari, imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olib yo'naltiriladigan tizimli yondashuvini qo'llash lozim. Ma'lum yoshdagi o'quvchilarning qiziqish doiralariga taalluqli so'zlar, matnlar, voqealar va vaziyatlarni aks ettiruvchi til materiali o'quvchilar uchun alohida ahamiyat kasb etadi va ularning chin ma'nodagi qiziqishlari yanada ortirib jonli muloqot qilishga ichki turtkisini oshiradi. Natijada til metirali o'quvchilarning bilish faolligini oshirish manbayiga aylanadi. Dastur materialini tanlash yondashuvlarini bilish o'qituvchiga asosiy darslikda to'liq aks etmagan materialni savodli tanlashga yordam beradi. Masalan, bugungi kundagi aksariyat darsliklar xorij tajribasidan kelib chiqib yaratilmoqda va o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish maqsadiga xizmat qiluvchi situativ nutq mashqlarga ustivor ahamiyat qaratilmoqda. Natijada o'quvchilarning leksika va grammatikaga oid ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi til mashqlarga e'tiborni susaytirilganligini kuzatish mumkin. Bunday darsliklar nutqiy (pragmatik) kompetensiyani rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib

o'quvchilarning til kompetensiyalarni rivojlantiruvchi zaruriy miqdordagi materialga ega emas. Shunday darsliklar ham bo'ladiki, o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishga mo'ljallangan materialga ustivor ahamiyat qaratilib, nutqiy va pragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun zarur bo'ladigan muloqot vaziyatlari va mavzulariga oid material taqdim etilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Гальскова Н.Д., Никитенко
2. З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: Методическое пособие. – М.: Айрисс-пресс, 2004. – 240 с.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – М.: Академия, 2007. – 336 с.
4. З. Родина Н.М., Протасова Е.Ю. Методика обучения дошкольников иностранному языку: Учеб. пособия. – М.: Владос, 2010. – 210 с.